4. Varans fetischkaraktär och dess hemlighet

En vara ser vid första ögonkastet ut att vara en självklar, trivial sak. En analys av den visar, att den är ett mycket invecklat ting, fullt av metafysisk spetsfundighet och teologiska griller. Såsom bruksvärde är det ingenting gåtfullt med den, om jag betraktar den antingen under synpunkten, att den genom sina egenskaper tillfredsställer mänskliga behov, eller att den erhåller dessa egenskaper först som produkt av mänskligt arbete. Det är solklart, att människan genom sin verksamhet förändrar naturmaterialets form i en för henne själv nyttig riktning. Så förändras ju t.ex. träets form, då man gör ett bord därav. Inte desto mindre förblir bordet trä, ett vanligt sinnligt ting. Men så snart det uppträder som vara, förvandlas det till ett ting med övernaturliga egenskaper. Det står inte bara med sina fötter på marken, utan det ställer sig på huvudet i förhållande till alla andra varor och utvecklar ur sitt trähuvud fantasier, som är mycket besynnerligare, än om det av sig själv skulle börja dansa.[32*]

Varans mystiska karaktär har alltså inte sin upprinnelse i dess bruksvärde, och den härleder sig inte heller från värdebestämningarnas innehåll. Det är för det första en fysiologisk sanning, att allt nyttigt arbete och alla produktiva verksamheter, hur olika de än må vara, alltid är funktioner av den mänskliga organismen, och att varje sådan funktion, vilket innehåll och vilken form den än må ha, väsentligen är en förbrukning av mänsklig hjärna, mänskliga nerver, muskler, sinnesorgan o.s.v. För det andra måste arbetets kvalitet tydligt skiljas från dess kvantitet, arbetstidens längd, och det är kvantiteten som bildar underlaget för värdestorleken. Under alla förhållanden måste den arbetstid, som livsmedelsproduktionen kräver, intressera människan, om också inte i lika hög grad på olika utvecklingsstadier.[33*] Och slutligen, så snart människorna på ett eller annat sätt arbetar för varandra, får deras arbete samhällelig form.

Vad är alltså orsaken till den gåtfulla karaktär, som arbetsprodukten får, så snart den antar varuform? Uppenbarligen är det just själva denna form. De mänskliga arbetenas likhet får sitt objektiva uttryck i arbetsprodukternas likartade värdetillvaro; måttstocken på förbrukning av mänsklig arbetskraft, tidslängden, får formen av arbetsprodukternas värdestorlek; och slutligen får förhållandet mellan producenterna, vilket avspeglar deras arbetes samhälleliga karaktär, formen av ett samhälleligt förhållande mellan arbetsprodukterna.

Det hemlighetsfulla i varuformen består alltså helt enkelt däri, att varorna för människorna återspeglar deras eget arbetes samhälleliga karaktär som en objektiv egenskap hos själva arbetsprodukterna, som dessa tings samhälleliga naturegenskaper. Därmed återspeglas också producenternas samhälleliga förhållande till totalarbetet som ett samhälleligt förhållande mellan ting, som existerar utanför dem själva. Genom detta quidproquo blir arbetsprodukterna varor, d.v.s. ting med övernaturliga eller samhälleliga egenskaper. På liknande sätt uppfattas i ljusintrycket från ett föremål av synnerven inte som en subjektiv

retning på synnerven själv utan som ett objektivt föremål utanför ögat. Men vid seendet kastas verkligen ljus från ett ting, det yttre föremålet, på ett annat ting, ögat. Det är ett fysiskt förhållande mellan fysiska ting. Däremot har varuformen och det värdeförhållande mellan arbetsprodukterna, vari den framträder, absolut ingenting att göra med deras fysiska natur och de därur härrörande materiella förhållandena. Det är endast ett bestämt samhälleligt förhållande mellan människorna själva, vilket här för dem antar fantasmaformen av ett förhållande mellan tingen. För att finna en analogi måste vi därför ta vår tillflykt till den religiösa världens dimmiga regioner. Här framträder den mänskliga hjärnans egna produkter såsom självständiga gestalter, som begåvats med eget liv och står i relation till varandra och till människorna. På samma sätt är det i varuvärlden med den mänskliga handens produkter. Detta kallar jag den fetischdyrkan, som vidlåder arbetsprodukterna, så snart de blir producerade som varor, och som därför är oupplösligt förenad med varuproduktionen.

Denna varuvärldens fetischkaraktär beror, som den föregående analysen redan visat, på det varuproducerande arbetets säregna samhälleliga karaktär.

Bruksföremål kan överhuvud inte bli varor, annat än då de är produkter av inbördes självständiga privatarbeten. Sammanfattade utgör dessa privatarbeten det samhälleliga totalarbetet. Producenterna träder i samhällelig kontakt med varandra först genom utbytet av arbetsprodukter, och därför framgår det först genom varuutbytet, att deras privata arbeten har samhällelig karaktär. Eller: först genom de relationer, som uppkommer mellan producenterna inbördes, då de byter sina arbetsprodukter, visar det sig, att privatarbetena utgör länkar i det samhälleliga totalarbetet. För producenterna framstår därför deras privatarbetens samhälleliga inbördesförhållanden just så som de är, d.v.s. inte som direkt samhälleliga förhållanden mellan personerna i själva deras arbeten utan snarare som sakliga relationer mellan personerna och sociala relationer mellan tingen.

Först genom utbytet får arbetsprodukterna en samhälleligt likartad värdeexistens, som är skild från deras materiellt olikartade existens som bruksföremål. Denna uppspaltning av arbetsprodukten i nyttigt ting och värdeting träder praktiskt i funktion, först då utbytet redan vunnit tillräcklig omfattning och betydelse, då nyttigheter produceras för utbyte och tingens värdekaraktär blir aktuell redan vid själva tillverkningen. Från detta ögonblick får producenternas privatarbeten faktiskt en dubbel samhällelig karaktär. Å ena sidan måste de som bestämda nyttiga arbeten tillfredsställa ett bestämt samhälleligt behov och sålunda hävda sin ställning som länkar i totalarbetet, i den samhälleliga arbetsdelningens naturliga system. Å andra sidan tillfredsställer de sina egna producenters skiftande behov, endast i den mån varje nyttigt privatarbete kan bytas mot varje annat nyttigt privatarbete, alltså gäller som likvärdigt med varje annat arbete. Likheten mellan dessa toto caelo skilda arbeten kan endast komma fram, om man bortser från deras verkliga olikhet och reducerar dem till den gemensamma karaktär de äger som förbrukning av mänsklig arbetskraft, som abstrakt mänskligt arbete. Privatproducenternas hjärna uppfattar denna dubbla samhälleliga karaktär

av deras privatarbeten endast i de former, som gäller i det praktiska umgänget, i produktbytet. Den samhälleligt nyttiga karaktären av deras privatarbeten reflekteras alltså i den formen, att arbetsprodukten måste vara nyttig, nämligen för andra. Det samhälleliga förhållandet, att de olika slagen av arbete är inbördes lika, uppfattar de på det sättet, att materiellt olikartade ting, arbetsprodukterna, har en gemensam värdekaraktär.

Då människorna jämför sina arbetsprodukter såsom värden, är det alltså inte därför, att varorna för dem endast spelar rollen av yttre skal kring likartat mänskligt arbete. Tvärtom. Då de byter sina olikartade produkter och likställer dem som värden, jämställer de också sina olikartade arbeten som mänskligt arbete. De vet inte om det, men de gör det.[34*] Därför står det inte alls skrivet utanpå värdet, vad det är. Värdet förvandlar snarare varje arbetsprodukt till en samhällelig hieroglyf. Senare söker människorna tyda hieroglyferna och avslöja hemligheten med deras egen samhälleliga produkt, ty bruksföremålens värdebestämning är människans samhälleliga produkt, lika mycket som språket är det. Den sena vetenskapliga upptäckten, att arbetsprodukterna i egenskap av värden endast är objektiva uttryck för i deras produktion förbrukat mänskligt arbete, bildar epok i mänsklighetens utvecklingshistoria men förjagar ingalunda intrycket av arbetets samhälleliga karaktär. Den specifikt samhälleliga karaktären av de inbördes oberoende privatarbetena, som består i deras likställighet som mänskligt arbete och uppträder i formen av arbetsprodukternas värdekaraktär, äger giltighet endast för en bestämd produktionsform, varuproduktionen. Men för den, som själv är engagerad i varuproduktionen, förefaller detta vara lika allmängiltigt, som att luften fortbestår som fysikalisk kroppsform, även sedan vetenskapen lyckats sönderdela den i dess element.

Den som sysslar med att utbyta produkter har först och främst praktiskt intresse för frågan, hur mycket främmande produkter han erhåller för den egna produkten, alltså i vilka proportioner produkterna utbytes. Så snart dessa proportioner vunnit en viss konventionell stadga, tycks de härröra ur arbetsprodukternas natur, så att t.ex. ett ton järn och 2 uns guld är likvärdiga, liksom ett pund guld och ett pund järn trots olikartade fysikaliska och kemiska egenskaper är lika tunga. I själva verket fastslås arbetsprodukternas värdekaraktär först genom deras funktion som värdestorheter. Dessa senare växlar oavbrutet, oberoende av den bytandes vilja, förutseende och åtgörande. Hans egen samhälleliga rörelse ter sig för honom som en rörelse hos ting, under vilkas herravälde han själv står i stället för att råda över dem. Först när varuproduktionen är fullt utvecklad, växer en vetenskaplig förståelse av dessa förhållanden fram ur erfarenheten. Då upptäcker man, att de privatarbeten, som visserligen utföres oberoende av varandra, men som å andra sidan står i ett allsidigt beroendeförhållande såsom länkar i den samhälleliga arbetsdelningen, oupphörligt reduceras till sitt samhälleligt proportionella mått. Samtidigt gör sig den för produktionen nödvändiga arbetstiden gällande som en reglerande naturlag i de tillfälliga och alltid varierande bytesförhållandena, ungefär som tyngdlagen verkar, när huset störtar samman över ens huvud.[35*] Värdestorlekens bestämmande genom arbetstiden är därför en hemlighet, dold under de relativa varuvärdenas

synliga rörelser. Lösningen av denna hemlighet avlägsnar villfarelsen, att arbetsprodukternas värdestorlek bestämmes av tillfälligheter, men upphäver ingalunda dess sakliga form.

Tänkandet över det mänskliga livets former, alltså även den vetenskapliga analysen av dem, slår över huvud taget in på en väg, som är motsatt den verkliga utvecklingens. Det börjar post festum, alltså med utvecklingsprocessens färdiga resultat. De samhällsformer, som gör arbetsprodukterna till varor och alltså är varucirkulationens förutsättningar, har redan fått en ställning som samhällslivets naturformer, innan människorna söker klargöra för sig, inte dessa formers historiska karaktär, ty den gäller redan som orubblig, utan deras innehåll. Så var det endast analysen av varupriserna, som förde till bestämmandet av värdestorleken, och endast varornas gemensamma penninguttryck, som ledde till fixerandet av deras värdekaraktär. Men det är just denna varuvärldens definitiva form - penningformen - som i sak beslöjar i stället för att avslöja privatarbetenas samhälleliga karaktär och därmed privatproducenternas samhälleliga förhållanden. Om jag säger, att rockar, stövlar o.s.v. förhåller sig till linneväv som den allmängiltiga materialiseringen av abstrakt mänskligt arbete, så är ju tokigheten i ett sådant uttryck iögonenfallande. Men när producenterna av rockar, stövlar o.s.v. sätter dessa varor i relation till linneväv - eller till guld och silver, vilket inte förändrar saken - som allmängiltig ekvivalent, så ter sig för dem deras privatarbetens förhållande till det samhälleliga totalarbetet exakt i denna tokiga form.

Men dylika former utgör just den borgerliga ekonomins kategorier. De är samhälleligt giltiga, alltså objektiva tankeformer för produktionsförhållandena i detta historiskt bestämda samhälleliga produktionssätt, varuproduktionen. Varuvärldens hela mystik, allt trolleri och spökeri, som till följd av varuproduktionen omger arbetsprodukterna, försvinner därför så snart vi tar vår tillflykt till andra produktionsformer.

Eftersom den politiska ekonomin älskar robinsonader,[36*] så låt oss först besöka Robinson på hans ö. Förnöjsam som han är av naturen, har han dock åtskilliga behov att tillfredsställa och måste därför utföra nyttiga arbeten av olika slag, göra verktyg, tillverka möbler, tämja lamadjur, fiska, jaga o.s.v. Vi talar här inte om böner och dylikt, eftersom vår Robinson finner ett nöje i sådant och betraktar dylik sysselsättning som avkoppling. Trots olikheten i hans produktiva funktioner vet han, att de alla endast är olika verksamhetsformer för en och samme Robinson, alltså endast olika former av mänskligt arbete. Nöden själv tvingar honom att noga uppdela sin tid mellan de olika sysslorna. Om den ena upptar ett större, den andra ett mindre rum i hans totala verksamhet, det beror på den större eller mindre svårighet, som han måste övervinna för att nå den åsyftade nyttoeffekten. Detta har erfarenheten lärt honom, och vår Robinson, som har räddat klocka, dagbok, bläck och penna från skeppsbrottet, börjar som äkta engelsman snart att föra bok över sig själv. Hans inventarium innehåller en förteckning över de föremål som han äger, över de olika sysslor som behövs för deras tillverkning, och slutligen över den arbetstid som bestämda mängder av dessa olika produkter i genomsnitt kostar honom. Alla förhållanden mellan Robinson och de ting, som

utgör hans självförvärvade rikedom, är här så enkla och lättfattliga, att till och med professor Ohlin borde kunna förstå dem utan särskild tankeansträngning. Och ändå innehåller de alla väsentliga värdebestämningar.

Låt oss nu förflytta oss från Robinsons ljusa ö till den mörka europeiska medeltiden. I stället för den oberoende mannen finner vi av varandra beroende - livegna och godsägare, vasaller och länsherrar, lekmän och prästerskap. Personligt beroende karakteriserar i lika hög grad den materiella produktionens samhälleliga villkor som de därpå grundade livsvillkoren. Men just emedan personligt beroendeförhållande är samhällets givna grundval, behöver arbeten och produkter inte anta någon fantastisk gestalt, skild från deras verklighet. De ingår som naturatjänster och naturaprestationer i samhällets hushållning. Arbetets naturaform, dess egenart, inte som under varuproduktionen dess allmängiltighet, är här dess omedelbara samhälleliga form. De livegnas slavarbete är lika noggrant mätt med tidsmått som det varuproducerande arbetet, men varje livegen vet, att det är ett bestämt kvantum av sin personliga arbetskraft som han förbrukar i sin herres tjänst. Och tiondet till prästen är påtagligare än prästens välsignelse. Hur man än alltså må bedöma de karaktärsmasker, i vilka människorna här möter varandra, så framträder i varje fall personernas samhälleliga förhållanden i deras arbeten som deras egna personliga förhållanden och är inte förklädda i samhälleliga förhållanden mellan tingen, arbetsprodukterna.

För att studera gemensamt arbete, d.v.s. omedelbart samhälleligt sådant, behöver vi inte gå tillbaka till den ursprungliga form, som möter oss hos alla kulturfolk i historiens gryning. [37*] Ett mera närliggande exempel utgör den lantligt patriarkaliska verksamheten hos en bondefamilj, som producerar spannmål, boskap, garn, linneväv, kläder o.s.v. för eget behov. Dessa olika ting framstår för familjen som olika produkter av dess familjearbete men uppträder inte inbördes såsom varor. De olika arbeten, som frambringar dessa produkter, åkerbruk, boskapsskötsel, spånad, vävning, sömnad o.s.v., är i sin naturalform samhälleliga arbeten, ty alltsammans är familjearbete, och familjen har sin egen naturliga arbetsdelning lika väl som varuproduktionen. Köns- och åldersskillnader jämte arbetets naturbetingelser, som växlar med årstiderna, reglerar dess fördelning inom familjen och de enskilda familjemedlemmarnas arbetstid. Den med tidsmått uppskattade förbrukningen av de individuella arbetskrafterna framträder emellertid här redan från början som ett direkt samhälleligt bestämmande av själva arbetena, emedan de individuella arbetskrafterna endast fungerar som organ för familjens gemensamma arbetsprestation.

Låt oss slutligen för omväxlings skull föreställa oss ett förbund av fria människor, som arbetar med gemensamma produktionsmedel och fullt medvetet förbrukar sina många individuella arbetskrafter såsom en samhällelig arbetskraft. Alla de förhållanden, som bestämmer Robinsons arbete, upprepas här, men i samhällelig måttstock i stället för individuell. Alla Robinsons produkter var uteslutande hans personliga produkter och därmed omedelbart bruksföremål för hans egen räkning. Förbundets totalprodukt är en samhällelig

produkt. En del av denna produkt användes på nytt som produktionsmedel och förblir samhällelig, medan en annan del förbrukas som livsmedel av förbundets medlemmar. Den måste därför fördelas mellan dem. Arten av denna fördelning kommer att växla med själva den samhälleliga produktionsorganismens speciella art och producenternas motsvarande historiska utvecklingsnivå. Endast som en parallell till varuproduktionen går vi ut ifrån att varje producents andel i livsmedlen bestämmes genom hans arbetstid. Arbetstiden skulle alltså spela en dubbel roll. Den samhälleligt planmässiga fördelningen av arbetstiden reglerar den riktiga proportionen mellan de olika arbetsfunktionerna och de olika behoven. Å andra sidan tjänar arbetstiden också som mått för varje enskild producents andel i totalarbetet och därmed också som mått för den andel av totalprodukten, som han har rätt att förbruka. De samhälleliga förhållandena mellan människorna, deras arbete och deras arbetsprodukter, blir här enkla och lättfattliga i både produktionen och distributionen.

Den religiösa världen är endast en återspegling av den verkliga.[XXIV*] Kristendomen med sin abstrakta människokult, i synnerhet dess borgerliga utvecklingsformer, protestantism, deism o.s.v., är den religionsform som passar bäst för ett samhälle av varuproducenter, vilkas allmänna samhälleliga produktionsförhållanden medför, att producenterna uppfattar sina produkter som varor, alltså som värden, och i denna sakliga form ställer sina privatarbeten i relation till varandra som likartat mänskligt arbete. I de gammalasiatiska, antika o.s.v. produktionssätten spelar produktens förvandling till vara, och därmed människans tillvaro som varuproducent, en underordnad roll, som dock ökar i betydelse, i samma mån som samhällsformerna närmar sig undergångsstadiet. Egentliga handelsfolk existerar endast i den gamla världens intermundier, såsom Epikurs gudar [30] eller som judarna i det polska samhället. Dessa gamla samhälleliga produktionsorganismer är ojämförligt mycket enklare och lättare att genomskåda än den borgerliga, men de beror antingen på omognad hos den enskilda människan, som ännu inte lösgjort sig från sitt naturliga artsammanhang, eller på direkta maktförhållanden i form av despotism och slaveri. De betingas av en låg utvecklingsgrad i arbetets produktivkrafter och motsvarande snäva förhållanden i människornas hela materiella livsföring, mellan människorna inbördes och i deras förhållande till naturen. Denna konkreta trånghet i människornas relationer återspeglas ideellt i de gamla natur- och folkreligionerna. Det religiösa återskenet av verkligheten kan över huvud taget endast försvinna, när villkoren i människornas praktiska vardagsliv dagligen återspeglar klara, förnuftiga förhållanden mellan människorna inbördes och mellan människorna och naturen. Den samhälleliga livsprocessens, d.v.s. den materiella produktionsprocessens gestalt kan inte kasta av sig sin mystiska dimslöja, förrän den som produkt av människor i ett fritt samhällsliv står under deras medvetna, planmässiga kontroll. Men därtill krävs en materiell grundval för samhället eller en rad materiella existensbetingelser, vilka själva är den naturliga produkten av en lång och smärtfylld utvecklingshistoria.

Den politiska ekonomin har visserligen, om också ofullständigt,[38*] analyserat värde och

värdestorlek och upptäckt det innehåll som är dolt i dessa former. Men den har aldrig ens uppställt frågan, varför detta innehåll antar denna form, varför alltså arbetet framträder i värdet och arbetets tidsmängd visar sig i arbetsproduktens värdestorlek.[39*] Formler som bär kännetecknet, att de tillhör en samhällsordning, där det är produktionsprocessen som behärskar människan, men människan ännu inte behärskar produktionsprocessen, gäller för det borgerliga medvetandet som en lika självklar naturnödvändighet som det produktiva arbetet självt. Förborgerligade former av den samhälleliga produktionsorganismen behandlas därför på ungefär samma sätt, som förkristna religioner behandlas av kyrkofäderna.[40*] Hur mycket en del av ekonomerna låtit vilseleda sig av den fetischism, som vidlåder varuvärlden, eller av det materiella skenet hos arbetets sociala kännetecken, det bevisas bl.a. av den långtrådiga och meningslösa trätan om naturens roll, när bytesvärdet bildas. Eftersom bytesvärde är ett visst samhälleligt sätt att uttrycka det arbete som använts på ett föremål, kan det inte innehålla mer naturstoff än exempelvis växelkursen.

Då varuformen är den allmännaste och minst utvecklade borgerliga produktionsformen, uppträdde den redan tidigt, om också inte på samma förhärskande, alltså karakteristiska sätt som nu för tiden, och dess fetischkaraktär är ännu jämförelsevis lätt genomskådad. I konkretare former försvinner t.o.m. detta sken av enkelhet. Varifrån kommer monetärsystemets illusioner? Denna teori förstod inte, att guldet och silvret förvandlat till pengar representerar samhälleliga produktionsförhållanden, men trodde att dessa ting av naturen hade begåvats med speciella samhälleliga egenskaper. Och den moderna ekonomin, som förnämt hångrinar åt monetärsystemet, blir inte dess fetischdyrkan påtaglig, så snart den behandlar kapitalet? Och sedan hur lång tid är fysiokraternas illusion försvunnen, att jordräntan växer upp ur jorden, inte ur samhället?

Men för att inte gå framställningen i förväg må det här vara tillräckligt med ännu ett exempel beträffande själva varuformen. Om varorna kunde tala, skulle de säga: Vårt bruksvärde må intressera människan. Oss tillkommer det inte som ting. Vad som däremot sakligt tillkommer oss, är vårt värde. Vårt eget umgänge som varuföremål bevisar det. Det är endast som bytesvärden vi umgås med varandra. Låt oss nu höra, hur ekonomen talar ur varusjälens djup:

> "Värde" (bytesvärde) "är något som tingen äger, rikedom" (bruksvärde) "något som människan äger. Värde i denna mening förutsätter med nödvändighet utbyte, rikedom däremot inte."[41*] "Rikedom" (bruksvärde) "är ett mänskligt attribut, värde ett varuattribut. En människa eller en samfällighet är rik; en pärla eller en diamant är värdefull ... En pärla eller en diamant har värde såsom pärla eller diamant."[42*]

Hittills har ingen kemist upptäckt bytesvärde i pärlan eller diamanten. Men de ekonomiska upptäckarna av denna substans, vilka gör särskilda anspråk på kritiskt djupsinne, de finner att föremålens bruksvärde är oberoende av deras sakliga egenskaper, medan värde däremot tillkommer dem som ting. Till grund för denna uppfattning ligger det besynnerliga förhållandet, att tingens bruksvärde förverkligas för människan utan varubyte, alltså i det

direkta förhållandet mellan ting och människa, värdet däremot endast i varubyte, d.v.s. i en samhällelig process. Man erinrar sig härvid den gode Dogberry, som undervisar nattvakten Seacoal [31]:

> "Goda anlag har man att tacka lyckan för, men skriva och läsa är naturgåvor."[XXVII*] [43*]